

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 116 1995

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark

Stockholm: Anders Cullhed, Ulf Boëthius, Ingemar Algulin

Umeå: Anders Pettersson

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* skall lämnas dels på diskett (företädesvis i ordbehandlingsprogrammen Word för Windows, Word för DOS eller Word Perfect), dels i form av utskrift på papper.

Bidrag insänds till: Svenska Litteratursällskapet, Litt.vet. inst., Slottet, ing. A0, 752 37 UPPSALA.

Bidrag lämnade senare än 30 juni 1996 kan ej publiceras i *Samlaren* 117 1996.

ISBN 91-87666-10-3

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1996

faktisk verklighet. Med det formelartade tretalet och diktens logik illustrerar den snarare ett lyckligt slut på något som kunde ha lett till en väldig katastrof för Stockholm.

I det sjätte kapitlet diskuterar Schück de i *Cod. Holm. D6* överstrukna 51 verserna som inleds med raden *Engelbert hafde en thiänare först*. Det är dessa verser som tilldragit sig den största uppmärksamheten och den livligaste diskussionen, sannolikt därför att 45 av verserna har en annan rimflätning än krönikan i övrigt. Schück ser i passagen första delen av en tredje större separat dikt, vars avslutning också avslutar krönikan. Han kallar den *Engelbrektsdikten*. Den inleds med följande verser:

Engelbert hafde en thiänare först
blandh sinnä swena j kerlek störst
Magnus beyntzsson munde han heeta

Episoden behandlar osämjan mellan å ena sidan herrarna Natt och Dag – fadern Bengt Stensson och sonen Magnus Bengtsson – och å den andra Engelbrekt och Erik Puke. Osämjan har sin grund i kapningen av ett lybskt handelsfartyg och Pukes angrepp på Täljehus. Dessa verser betraktas av Schück som den första delen av vad han kallar *Engelbrektsdikten*. Efter flera episoder, som främst beskriver militära aktiviteter, och drygt 700 verser följer diktens andra del med en episod som beskriver mordet på Engelbrekt, utfört av den svekfulle Magnus Bengtsson. Med mordet och en epilog avslutas *Engelbrektskrönikan*. Schück menar, i Ingvar Anderssons efterföljd, att de två episoderna ursprungligen utgjort en dikt som författaren splittrat. Det är besvärligt att följa resonemanget, och det är svårt att finna något i krönikan som stöder en sådan läsning. Det hela kompliceras av den första och den andra delens delvis olika rimflätning. Krönikans versmått är knittel, parvis rimmat och stikiskt. Den första delen av den tänkta dikten har en blandad meter. 45 av 51 verser har rimflätningen aab, ccb, o.s.v., medan de resterande sex verserna är skrivna på knittel, liksom den andra delen av den tänkta dikten. Den avvikande rimflätningen i de 45 första verserna har fört forskningens tankar till den yngre latinska sekvensdiktningen, men den är alltid stroferad. Det är kort sagt endast med mycket stor generositet man kan hänvisa till den latinska metern. Trots alla metriska brister har äldre forskning här velat se fragment av en större Engelbrektsdikt, som haft biskop Thomas som initiativtagare eller författare. Det senare avvisas å det bestämdaste och med rätta av Schück.

I sjunde kapitlet återger Schück krönikans innehåll och analyserar de resultat han hittills uppnått. Han diskuterar också den tänkbara muntliga tradition som kan ha legat till grund för fälttågsskildringarna. I det åttonde talar han om författarens arbetsprocess och de tänkbara förslagor som kan ha funnits tillgängliga för denne i olika arkiv. Arkivens betydelse för krönikans tillkomst tonas markant ner.

Kapitel nio är en imponerande undersökning av Johan Fredebern. Neuman lanserade Fredebern inte bara som krönikans skrivare utan också som dess förfat-

tare. Helt övertygande var han dock inte. Schücks fördjupade studier kring denna fråga, belysta ur en annan aspekt, ger den övertygelse som tidigare saknats. Schück redogör ingående för Fredeberns ursprung och sociala ställning i det svenska samhället. Johan Fredebern härstammade från det mecklenburgska frälse som invandrade till Sverige under kung Albrekts regeringstid. Fredebern gifte sig med en kvinna ur den svenska lågadeln och ägde tillsammans med henne godset Körunda på Södertörn. Fredebern, »rikets och rådets skrivare» som han kallar sig själv i ett brev, hade naturligtvis tillgång till officiella skrivelser, och genom sin sociala ställning kunde han vara personligen bekant med de historiska huvudaktörerna och genom dessa få muntlig information om centrala händelser. Hans sociala ställning och geografiska hemvist ger påtagliga genomslag i den litterära texten, vilket Schück tydligt påvisar.

Vad Herman Schück med sin bok visat är att första delen av *Karlskrönikan* ursprungligen varit en separat text, *Engelbrektskrönikan*, som har sin tillkomst i tiden närmast efter Engelbrekts död och sin hemvist i kretsen runt Engelbrekt. Vidare att krönikan till stora delar kan byggas på muntliga berättelser, och att arkivmaterial inte använts vid krönikans författande i den omfattning som tidigare gjorts gällande. Slutligen och inte minst visar Schück att den identifierade skrivaren – Johan Fredebern – med största sannolikhet är författaren till *Engelbrektskrönikan*, som vi har den bevarad i *Cod. Holm. D6*.

Gisela Vilhelmsdotter

Jean Starobinski: *Montaigne i rörelse (Montaigne en mouvement, 2. uppl. 1993)*, övers. av Jan Stolpe. Atlantis 1994.

Jean Starobinski, professor i fransk litteratur och idéhistoria vid universitetet i Genève, har i ett antal decennier sysselsatt sig med Montaignes författarskap. Resultatet blev en magnifik monografi, *Montaigne en mouvement*, utgiven 1982 och reviderad 1993 och nu elegant översatt av Jan Stolpe. Redan vid första utkastet var boken tänkt som ett motstycke till författarens numera klassiska *Jean-Jacques Rousseau. La transparence et l'obstacle* (1957).

Som tematisk kritiker är Starobinskis syfte att så noggrant som möjligt lyssna till Montaignes texter, att finna nycklarna till ett författarskap han belyser som en enhet. Men samtidigt erkänner han att hans projekt präglas av en modern oro. Hans eget skeptiska provande gör att boken också blir en rörelse i Montaigne.

Starobinski utgår i sin analys från Montaignes bestämda förkastande av lögnen och förställningen. »Mundus universus exercet histrioniam» (Hela världen spelar komedi) – Montaigne citerar Johannes av Salisbury, som sammanfattar Petronius. Shakespeare lägger liknande ord i Jacques' mun i *As You Like It*. Till och med »parrhesia», d.v.s. hävdandet att man är uppriktig och talar fritt, är en retorisk figur. För att vi inte skall drabbas av förintelse i en värld där vi saknar varje annan fast grund är uppriktigheten oundgänglig, ty den är

försättningen för att vi åtminstone har möjlighet att bottna i vårt eget inre.

Det val av liv Montaigne träffar 1571, när han drar sig tillbaka, är alltså ett val i opposition mot världen och dess illusioner. Men Montaignes reträtt till biblioteket motiveras också av Döden, dels hans egen inväntan av en förestående död, dels, och viktigast, den död han överlevt, hans bästa väns, Etienne de La Boéties, död. Vännens blick utövade en väsentlig funktion som moralisk vägledning, då La Boétie satt inne med fullständig sanning om Michel de Montaigne, en sanning som Montaignes eget medvetande aldrig lika fullständigt kan lyckas lyfta fram.

Medan Rousseau tänker sig ett ömsesidigt givande mellan individ och samfällighet i ett urtillstånd, utgår Montaigne från den absoluta vänskapen. La Boétie finns så att säga inuti Montaigne, som i sin tur »förlorat sig i vännens vilja». De bådas diskussion rörde ofta etik och moral. Montaigne fortsätter La Boéties verk genom att publicera hans papper. Att förlänga La Boéties existens är att i den broderliga bild som Montaigne bevarar i sitt minne få se ljuset av den blick som riktades mot honom. Denna reflekterande blick kommer så att ersätta det som gått förlorat, den är ljuset vänt inåt.

Den dialog Montaigne förde med La Boétie försöker han nu föreviga i ensamhet. Det som återstår är bokens vita sida, som dock aldrig kan fylla bristen.

Montaigne är inte utpräglat kristen och hänvisar inte till det eviga ljuset, men hans syfte är att överleva i en ny generations minne. I motsats till Horatius tror sig Montaigne inte ha ett verk varaktigare än koppar att åberopa, utan blott en ofärdig minnesskrift. Montaignes position, med det radikala hatet mot förställning, innebär att han inte kan åberopa sig på en positiv sanning. Det har skrivits mycket om Montaignes skepticism och Starobinski ser den inte som Thibaudet som ett slags radikal fenomenism, utan ansluter sig snarare till Merleau-Ponty, som betonat fideismen (fideism = allt kommer av Guds nåd) hos Montaigne. Det väsentliga är nämligen att Montaigne tar avstånd också från den explicit radikala skepticismen. Sanningen om tingens finns för honom hos Gud och endast där. Essayernas författare ser människan som en »ren skrivtavla» där Guds finger kan skriva vad det lyster. Människan har inget grepp om sitt eget öde. När hon får det hon begär upptäcker hon att begäret är outhärdligt.

Montaignes sanningsuppfattning är intressant, eftersom den är treledad och bygger på skolastikens argumentationstriad: 1) quod sic 2) quod non, 3) sed contra, d.v.s. 1) den naturliga teologins påstående om bevisbar sanning 2) skepticisms förnekande av detta 3) insikten i att också detta är en överskattning av förnuftet. Människan skall i stället med hjälp av insikten att hennes förnuft är begränsat och att hon intet äger höja sig över sig själv genom att känna sig själv och lämna vad henne övermäktigt är i Guds händer. Analoga därmed är tre kategorier själar: lärda själar, inskränkta själar och själar som är kontrollerade och starka av sig själva.

För människan är alltså ovetenheten det enda möjliga vetandet. Men om naturen nu inte kan förstås i sitt orsakssammanhang, så kan den dock accepteras i sitt

system av verkningar. Framför oss har vi rörliga ting och fenomen. Rörelsen finns utom oss och inom oss. Genom att låta oss återföras till fenomenen dras vi med i deras rörelser. Varje ögonblick föder oss åt oss själva och världen. Det fenomenella varat kan därmed framträda i all sin kraft hos Montaigne, trots att det essentiella inte går att nå.

Montaigne kräver en blick. Han är i högsta grad en social och kontaktsökande författare och hyser en vilja att bli sedd. Men detta är inte utan risker. Genom att visa upp oss förlorar vi en del av oss själva. Vi överlämnar oss åt våra vittnen. Montaigne förkunnar ständigt sitt behov av oberoende. Helvetet är de andra. De ser mindre ditt väsen än din förkonstling. Montaigne söker de andras blickar, men däremot fäster han inte avseende vid deras omdömen. Även beroendet av andra har tre steg: det ogenomtänkta beroendet, det självtillräckliga förkastandet och det tillstånd när man har kontroll över beroendet genom sin insikt i dess karaktär.

Montaigne går in i sig själv, inte för att förnimma Guds röst, utan för att nå kontakt med en inre samtalspartner. Det Montaigne vill komma ifrån är begärets naturliga oro. Det räcker inte för Montaigne med att betrakta världen som en teater; det gäller att bli sin egen teater. Montaigne vill ha introspektiv ro, men finner en oordnad hop av inre monster och överkliga skapelser. Skrivandet blir ett sätt att hantera oron genom att skriva ned den. Att skriva blir också ett sätt att handskas med dystrehet och passivitet, ett sätt att hålla samman sig själv som aktiv och handlande varelse. Jaget manifesterar sig alltså i skriften på dubbelt sätt, dels i skriftens nu, i utsagens ögonblick, dels som de i essayerna objektiverade känslorna och drömmarna. Montaigne erhåller kort sagt sin identitet från sin bok.

I skrivandet söker Montaigne hålla den gapande tomheten öppen, visa de påbörjade men ofullbordade handlingarnas rörelse. Vår existens är oss tilldelad av Gud och den förblir en uppgift som aldrig kan lösas. Dess fullbordning ligger i det ofullbordade. Därför söker Montaigne följa sin egen och tingens rörelse, men under aktiv självakttagelse och kontroll: »att låta sig föras bort är inte detsamma som att föras bort».

Det personliga och kollektiva nuet innefattas i den allmänna rörelsen mot förfall. Montaignes tillflykt i förvirringen är paradoxalt nog att han kan rikta blicken mot allt som innefattas just i detta flyende nu. »Nuet är vår boning»; nuet styr själens gångart och blir scenen för en rörelsekedja, ett tal där individen registrerar sig själv som negativ auktoritet och »oavbrutet snurrar runt».

Essayförfattaren visar sig spontant; i varje ögonblick sitter han inne med en sanning som håller på att födas. En essay är för Montaigne ömsevis (eller samtidigt) ett ögonblickligt avslöjande av jaget och ett sökande som aldrig kan nå fram.

Inte ens i dödsögonblicket når demaskeringen sin slutpunkt. Individens vara kan inte fångas och definieras i sitt slutliga ögonblick, ty döden är utspridd. Alla dagar går vi mot döden. Följaktligen bör vi i stället tolka döden genom livet. Varje död bör korrespondera med sitt liv. Catos självmord är t.ex. sista uttrycket för

ett liv i dygd. Sokrates följer i sin död själens naturliga och vanliga rörelsemönster.

Våra tankar är alltid någon annanstans, ibland i bilder ur det förflutna, ibland hos andra författare. Montaignes användande av citatet är paradigmiskt. Tillägnelsen av det citerade är ett verk av hans egen diskurs. Det som kommer utifrån omvandlas till något absolut eget. Att hitta det lämpligaste citatet är att på sätt och vis återerövrå äganderätten till den flyende text man skriver med bistånd av andra; att välja är också en egen handling. Friheten för Montaigne består också i detta avseende i att känna sitt beroende av andra.

Montaignes inställning till begäret är inte att det skall tillfredsställas, ty det är omöjligt, utan han söker hålla det levande genom att ständigt känna det som otillfredsställt. Sålunda kan han glädja sig t.o.m. åt bristen och separationen. Ära och kunskap är som bekant värda att begära därför att de är frånvarande, eller frånvarande därför att de är värda att begära. Låt sirenerna sjunga!

Ande och kropp står i förbund med varandra (även om Starobinski oväntat temperamentsfullt framhäver Montaignes avståndstagande från vår tids »avgudadyrkan» av kroppen). Via röst, gester och rörelser uttrycker själsliga fenomen som tankar och känslor. Kroppen tillhandahåller en metaforisk repertoar.

Läsning kan vara förbunden med en erotisk akt. Tack vare boken kan Montaigne locka läsarinna in i det intima kabinettet. Den beslöjade Venus är mer lockande än den nakna, då hon utlovar levande fullhet. Njutningen har mycket litet av gedigen essens; den är undflyende och ogripbar. Kärleken går ej att bevara i minnet, utan bebör ett förlorat förflutet. Också här kommer skriften till hjälp: »Spegelförhållandet när jaget framställs i boken och boken i jaget framstår som ett narcissistiskt substitut för alla de relationer av ömsesidighet som aldrig fullbordats eller nu blivit omöjliga att förverkliga. Språkets ofullkomligheter kan utnyttjas till fördel för spegelförhållandet» (s. 316), skriver Starobinski. Med hjälp av citatet skulle, så vitt jag förstär Starobinski, Montaigne också i detta avseende kunna försätta sig till Vergilius tid, på eget bevåg axla en annan roll, ja till och med eliminera skillnaden mellan kön och spela kvinna genom att citera en passage om Dido. »Poesins kraft [...] ger ny ungdom, feminiserar, för tanken till kontakt mellan en frukt och en ung barm, återinför livet, den heta rodnaden: poesin är en återgång till kärleken» (s. 323). Faktum är att vi därför också kan notera en återgång till (det från början förkastade) skenet hos Montaigne, eftersom språket är fångat i skenets nät. Formuleringarna kan liknas vid Venus' slöjor. Det blir till sist snarast så, att det handlar om att genom omdömet nyttja skenet på rätt sätt. Omdömet kontrollerar begären.

Starobinskis bok är ingen forskningsöversikt och den har inga filologiska anspråk i vanlig mening. I ett läge där så många redan skildrat Montaignes utveckling och noterat skillnader mellan tidiga och sena essyer finns det ett värde i boken just i dess vilja att betona enheten i verket. Men på en punkt går Starobinski i bestämd polemik. Det gäller Max Horkheimer som i en uppsats 1971 aggressivt kritiserar Montaigne, eftersom denne i sin konservatism inte lever upp till den aktiva huma-

nismens krav. Emellertid är Horkheimer här, enligt Starobinski, anakronistisk. Det är först under 1700-talet som bevarandet (conserver) ställes mot framsteg och framtiden betraktas som en utveckling mot allt högre mål. För 1500-talsmänniskan Montaigne står 'bevara' i stället blott i kontrast till 'förnya'. Inte ens utopierna är förlagda till framtiden, utan i stället till andra världsdelar, eller ibland till samhällen före vår tid. Ondskan är något som alltid funnits och alltid kommer att finnas. Också i detta avseende tar Montaigne ställning för nuet. I motsats till Bacon som underkastar sig naturen för att därigenom listigt behärska den, underkastar sig Montaigne den givna naturen utan att begära den. Starobinski utvecklar tyvärr blott kortfattat denna synpunkt idéhistoriskt. I vilket avseende är Montaigne ett barn av sin tid? Men ur en aspekt kan Starobinski se honom som »kopernikansk». Just vid den tid då solsystemet börjar betraktas på ett nytt sätt får litteraturen den status som är dess kännetecken i den moderna tiden. Den blir »ett vittnesbörd om en 'inre erfarenhet', om en makt hos fantasin och känslan» (s. 439). Tack vare Jean Starobinskis subtila känslighet för Montaignes rörelse kan läsaren nu se hur detta går till.

Roland Lysell

Anders Cullhed: *Diktens tidrymd. Studier i Francisco de Quevedo och hans tid*. Symposion, Stockholm/Stehag 1995.

Det hör inte till vanligheten att nordiska litteraturforskare ger sig i kast med den romanska barockens mästare. En som gjort det är norrmannen Arne Worren, som 1973 gav oss den utmärkta studien *Luis de Góngoras diktning. Ironi og ensomhed*. En annan är Anders Cullhed, som i sitt nyutkomna arbete *Diktens tidrymd* ragit sig an den ende som i intrikat och svårtillgänglig konst kan tävla med Góngora, hans gamle vedersakare Quevedo.

Francisco de Quevedo (1580–1645) var långt mer känd utanför Spanien än vad Góngora var. Det som gjorde honom känd var den stränge moralistens prosaskrifter, den lilla pikareskromanen *El buscón* men främst hans satiriska *Sueños* (Drömmar), som översattes till flera språk. De nådde också Sverige, då de ligger till grund för en av våra första romaner, Olof Verelius' latinska roman *Peregrinatio Cosmopolitana*, som Magnus von Platen och Birger Bergh 1994 gav ut i översättning under titeln *Resa till världsstaden*. Quevedos lyrik, däremot, nådde knappt över Spaniens gräns. Den var emellertid väl känd i Spanien, om än i bristfälliga utgåvor. Det förnyade intresset under 1900-talet för barocken har placerat lyriken i centrum. Särskilt förefaller man ha kommit att se dikterna som vittnesbörd om existentiell ångest. Under de senaste åren har man dock börjat frigöra sig från biografiska kopplingar och mer intresserat sig för språkkonsten i dikterna och deras plats i en »allusive context».

Det är i denna situation Cullhed träder in på scenen. En viktig del i hans arbete utgörs av undergrävande av föreställningarna om att man genom att studera Quevedos verk kan få veta något om hans livssyn, kriser och